

Da husmændene tog over på Store Restrup

Historien om en herregårdsudstyknings og et nyt samfund

Jesper Laursen

Der er egentlig ikke meget nyt under solen her, for historien om den store husmandskoloni på Store Restrup mellem Aalborg og Nibe er nogenlunde velkendt. Men da det er en god og tankevækkende historie, fortjener den alligevel at blive genfortalt – og husket.¹

Udstykningen af Store Restrup til husmandsbrug foregik i to omgange og kom til at omfatte i alt cirka 110 husmandssteder samt en husmandsskole – og dermed hele herregården. Den første udstykning omtales blot forbigående i litteraturen og er kommet til at stå helt i skyggen af den anden, som til gengæld er særdeles vel-

dokumenteret og er blevet berømmet som et forbilledligt eksempel på en ambitiøs husmandsudstyknings.²

Om Store Restrups ejer- og ejendoms historie i nyere tid skal det nævnes, at godset med flere hovedgårde – i alt 2.200 tønder hartkorn – fik privilegeret status som stamhus i 1756 med godssamleren Christian Frederik von Levetzau (1682-1756) som grevelig besidder. I hans tid blev den nuværende hovedbygning opført.³ En efterkommer fik allerede i 1811 stamhuset opløst, og på kort tid blev alle de hovedgårde, som den første stamhusbesidder havde samlet, spredt for alle vinde. Forinden var fæstegodset under Store Restrup blevet udskiftet, hvilket førte til en betydelig omkalfatring af det åbne landskab. Hertil kom, at også den sydlige del af hovedgårdsarealet blev kraftigt forandret, hvilket skete i forbindelse med indførelsen af det såkaldte kobbølbrug, hvor det tidligere så afvekslende landskab, der havde været præget af glidende overgange mellem dyrkede og ikke dyrkede områder, nu blev opdelt i otte nogenlunde lige store, firkantede markstykker (kobler) omgivet af diger i retlinede forløb.⁴

Store Restrup var nu kommet i fri handel, og de næste 100 år optræder mange skiftende ejere, hvoraf flere fik store problemer. Således gik en af de første ejere fallit, en anden begik bedrageri og døde som tugthusfange. Den følgende kunne ikke overholde købskontrakten, og går-

Store Restrup og omegn. Herregårdens ejerlavsgrense er markeret med sort. Kolonien, der opstod på Restrup Enge ved den første udstykning, ses mod nord. Det store, nærmest rektangulære kærrområde vest for Restrup Enge (skellet markeret med stiplede linjer) fra Hasseris Å til Limfjorden, var blevet solgt som småparceller til bønderne i Frejlev og Hasseris allerede i 1850'erne. Kolonien, der opstod på Restrup Mark ved den anden udstykning, ses mod syd og vest, hvor hovedparcellerne og tilhørende eng- og moseparceller er markeret med stiplede linjer. Den resterende del af hovedgårdsjorden tilhørte husmandsskolen bortset fra skovarealerne, der blev solgt fra. Illustration: Geodætisk Instituts atlasblade 1924-1929 med tilføjelser.

Et af husmandsstederne på Restrup Enge. Foran huset står Anders Pettersson (1851-1939) og Mette Kathrine Pettersson (1852-1933). Han var indvandrer fra Sverige og giftede sig med Mette Kathrine i 1877. De boede i Nørholm og arbejdede begge som daglejere på Store Restrup, indtil de i 1905 fik råd til at købe en ti tønder land stor jordlod på Restrup Enge, hvor de egenhændigt byggede huset. Til ejendommen hørte en mose, hvor de begge var travlt beskæftiget med at grave tørv, som de solgte. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

den kom igen på tvangsauktion. Fæstegodset, der omfattede mere end 100 bøndergårde, blev solgt fra i midten af 1800-tallet. Af det tidligere så mægtige stamhus var nu blot hovedgården med cirka 2.900 tønder land tilbage, svarende til 98 tønder hartkorn.

Den første husmandsudstykning, Restrup Enge

I 1897 fik Store Restrup igen ny ejer.⁵ Denne gang var køberen et konsortium, der havde planer om at udstykke Restrup Enge til husmandsbrug. Dette tidlige

Tørvegravere i Restrup Enge holder pause. I baggrunden skimtes flere husmandssteder på række. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

kærområde, som udgjorde den nordlige del af hovedgårdsjorden, var nogle årtier forinden blevet tørlagt med afvandingsgrøfter og kanaler.⁶ Nu tog den første store udstykning af Store Restrup til husmandsbrug sin begyndelse, og den kom til at omfatte op imod 700 tønder land, hvilket var omkring en tredjedel af gårdens daværende areal (se kort over Store Restrup og omegn). Da den resterende del blev solgt videre et par

år efter, var de første 16 husmandssteder allerede opført på engarealet.⁷

Udstykningen, Restrup Enge

Husmandsstederne skulle efter planen være nogenlunde ens med en grundmuret vinkelbygning bestående af en bolig og en staldlænge. Boligen var indrettet med tre opholdsrum, køkken, bryggers, spisekammer og en lille

kælder. I staldlængen var der plads til en hest, fire køer og ungvæg, to grisestier samt lade med vognport. Dertil kom en muret møddingsplads og ajlebeholder. Til hvert husmandssted hørte der som regel ti tønder land. Prisen for hele herligheden var 4.000-4.500 kroner, der finansieredes ved, at der blev optaget et førsteprioritetslån i en husmandskreditforening. Resten af købesummen lod konsortiet stå i andenprioritet, og der var således ingen udbetaling. Til gengæld skulle køberen så selv betale husdyrbesætning, landbrugsredskaber og udsæd. Sælgeren holdt byggeudgifterne nede ved at fremstille mursten i eget teglværk og tømmer fra gårdens skove.⁸ Der blev anlagt veje rundt om kolonien og til landsbyen Frejlev, og der var cirka en halv times kørsel til Aalborg med de gode afsætningsmuligheder, dette indebar.

Husmandsliv

I år 1900, da antallet af husmandssteder var oppe omkring de 30, opførtes en skolebygning med lærerbolig.⁹ Seks år senere var tallet nær de 50, og i 1911 bestod kolonien af cirka 60 husmandsbrug.¹⁰ De første år handlede det især om at få englodderne under kultur, grave afvandsgrøfter og dræne og få anlagt haver. I en tilstødende skov havde husmændene mulighed for kvit og frit at hente brænde, som de solgte i Aalborg, hvor det var eftertragtet på grund af høje kulpriser. Husmandsstedernes marklodder med deres begrænsede størrelse og dårlige og vandlidende jord rakte dog ikke til familiernes underhold. Nogle husmænd måtte supplere deres landbrugsindtægter ved at arbejde som daglejere på Store Restrup eller hos omegnens gårdmænd. Andre tog arbejde på en cementfabrik ved Hasseris eller gravede tørv på engarealerne.

Ikke desto mindre formåede koloniens beboere at oprette deres egen husmandsforening og andelslånefor-

ening, og nogle involverede sig i egnens afholdsforening og sygekasse samt i sognerådet. Kolonien fik også snart eget mejeri, købmand, smed og sidenhen et forsamlingshus. Husmandsforeningen, der både havde et fagligt, kulturelt og selskabeligt formål, involverede sig i indkøb af træer til læhegn samt frugttræer og bærbuske til haverne, og der blev arrangeret møder med havebrugskonsulenter. Da forsamlingshuset var blevet bygget, dannede det ramme om forskellige arrangementer som foredrag, festlige sammenkomster herunder en årlig høstfest, hvor den stedlige præst holdt tale.

Det viste sig imidlertid hurtigt, at mange nybyggere, hvoraf en del ikke havde den nødvendige landbrugsmæssige erfaring, gik fallit på grund af de vanskelige dyrkningsforhold, og ofte blev driften først rentabel, når en ejendom havde skiftet ejer en eller flere gange. Nogle måtte flytte, førend de knap var kommet i gang. En mand, som var udvandret til Amerika og havde efterladt kone og fem børn på offentlig forsørgelse, måtte ansøge sognerådet om støtte til konens og børnenes rejseudgifter og fik bevilget, hvad sognerådet betragtede som et passende beløb, for at man så derefter kunne forskånes for yderligere omkostninger.¹¹

Den store udskiftning betød, at det kun var ganske få husmænd, som blev boende på Restrup Enge i mange år. Det var først så sent som i 30'erne, at koloniens beboere fik elektricitet, og der gik yderligere ti år, førend de fik fælles vandværk og endelig slap for det dårlige vand fra egen brønd. Langt om længe blev der også ved hjælp af dybe grøfter og dræn foretaget en mere gennemgribende afvanding af området med langt bedre afgrøder til følge. Der opstod nu deciderede mønsterbrug på Restrup Enge, og de fik besøg af andre husmandsforeninger i forbindelser med de såkaldte husmandsrejser, ligesom enge-

Bestyrelsen for Husmændenes Udstykningsforening i Aalborg Amt har som den største selvfølge taget plads i riddersalen på Store Restrup efter overtagelsen i 1912. Yderst til venstre sidder Christian Visse, som nummer fire ses Marinus Langeland, der blev en af nybyggerne på stedet og dernæst Jens Jensen (1867-1930), Als Brohus, som var formand for foreningen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

Nybyggede husmandssteder på rad og række langs Restrup Skov i den sydøstlige del af kolonien. I det første boede en af koloniens fremtrædende personligheder Anders Christensen. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

nes beboere selv tog på udbytterige rundrejser til andre husmandsbrug.¹²

Statshusmandsloven

Konsortiets husmandsudstyknings af Restrup Enge og senere videresalg af hovedparcellen foregik uden tvivl i spekulationsøjemed.¹³ Det er dog påfaldende, at selve udstykningsen blev udført i samråd med repræsentanter fra husmandsbevægelsen, og at den undervejs blev fulgt

nøje og påskønnet i *Aalborg Amtsavis*, som var særdeles venligt stemt overfor husmandssagen.¹⁴

Det skal bemærkes, at kun et fåtal af husmandsstederne på Restrup Enge så vidt vides blev etableret som statshusmandsbrug i henhold til Statshusmandsloven fra 1899.¹⁵ Loven blev vedtaget som et kompromis, idet man på den ene side ønskede, at husmandsbruget skulle være et selvstændigt erhverv, hvor husmandsfamilien helt og holdent skulle kunne leve af ejendommen, og på den an-

den side at husmændene fortsat skulle stå til rådighed som arbejdskraft for det større landbrug. Eller som lensgreve Christian Danneskiold-Samsøe (1838-1914) nøgternt formulerede det under forhandlingerne i Landstinget: *“Det har oprindelig aldeles ikke været Hensigten med denne Lov at skabe lykkelige, selvstændige Hjem. Den oprindelige Tanke ved Lovens Fremkomst var den at skabe en forøget og dygtig Arbejdskraft paa Landet”*.¹⁶

Loven kom da heller ikke til at fremme oprettelsen af brug, som selvstændige husmænd kunne leve af, og husmandsbevægelsen valgte derfor at tage sagen i egen hånd og dannede en række udstykningsforeninger over det ganske land.¹⁷ Således stiftedes i 1909 *Husmændenes Udstykningsforening i Aalborg Amt*, som i 1912 købte Store Restrup med et tilliggende på 1.520 tønder land.¹⁸

Den anden husmandsudstykningsforening, Store Restrup Mark

Det fortælles, at handelen foregik på den måde, at bestyrelsen for udstykningsforeningen efter et møde med banken kørte til Store Restrup for at tale med godsejeren, som forinden havde tilkendegivet, at han var interesseret i at sælge. De blev dog bedt om at vente, til han var færdig med sit middagsmåltid, hvorefter han ledsagede dem rundt på gården. Da de kom tilbage fra turen, fik de at vide, at gården skulle koste 450.000 kroner, hvortil formanden for udstykningsforeningen svarede, at man ville byde 380.000 kontant. *“Betal De kontant?”*, havde godsejeren overrasket spurgt, hvortil formanden svarede: *“Ja, vi handler ikke med træpenge”*. Så kørte husmændene til Frejlev, hvor de drøftede sagen nærmere hos lærer Christian Visse (1857-1928), der var medlem af bestyrelsen.¹⁹ Efter et telefonopkald kom godsejeren straks til Frejlev og man forhandlede sig frem til en pris på 400.000 kroner.²⁰

Udstykningen, Store Restrup Mark

Som man kan forstå, lå det i kortene, at husmandsbrugene skulle have en størrelse, så familierne helt og holdent kunne leve af driften. Der blev de næste par år udlagt 50 hovedparceller med småparceller på i gennemsnit 20 tønder land bestående af både mark, eng og mose, tilsammen, kaldet Store Restrup Mark (se kort over Store Restrup og omegn). En ejendom med bygninger, men uden besætning, kom i snit til at stå i cirka 12.000 kroner. Dette beløb blev finansieret gennem et kreditforeningslån og et andenprioritetslån i *Statslaanefonden til Udstykning af større Landejendomme*. Noget helt særligt ved det var, at udstykningsforeningen udbetalte en bonus på 32 procent af udstykningsens overskud til de nye husmænd. Hertil kom at markerne ved overtagelsen var tilsået, at der ikke skulle betales skatter og afgifter de første år, ligesom udstykningsforeningen anlagde et fælles vandværk, således at nybyggerne slap for at skulle bekoste private brønde.²¹

Der var dog også visse betingelser og krav til køberne. Medlemmer af foreningen og deres børn havde fortrinsret og dernæst børn af husmandsforældre, som arbejdede ved landbruget. Herved tilstræbte man, at de kommende beboere havde en landbrugsmæssig baggrund, og at der blev plads til unge familier. For at undgå, at ejendommene senere kunne gøres til genstand for spekulation, blev det desuden bestemt, at købere ved videresalg inden for en femårig periode, skulle tilbagebetale 20 procent af jordprisen til udstykningsforeningen.

Det var et større menageri, når 50 nybyggerfamilier på næsten en gang skulle skaffe sig tag over hovedet ude på de store, åbne og forblæste herregårdsmarker. Også her trådte udstykningsforeningen hjælpende til ved både

projektering og nybyggeri, men det krævede stadig en stor grad af koordinering, offervilje og fællesskabsfølelse blandt nybyggerne. Da først rammerne var skabt, skulle de fyldes ud med indbo, husdyrbesætning og de mest nødvendige markredskaber, så driften hurtigst muligt kunne sættes i værk.

På samme tid afhængende udstykningsforeningen Store Restrups hovedbygning med det omliggende areal samt skoven (se kort over Store Restrup og omegn) til en højskole, der efter få år blev omdannet til en egentlig husmandsskole under navnet *Store Restrup Husmandsskole*. Den blev et fagligt og kulturelt samlingspunkt, der sammen med nybyggerkolonien udviklede sig til et forbilledligt vidnesbyrd om, hvad den efterhånden ret selvbevidste danske husmandsbevægelse kunne præstere.

Modtagelsen

I lokalområdet kunne begejstringen dog ligge på et lille sted.²² For daglejere, der havde været afhængige af Store Restrup som arbejdsplads, så fremtiden nu højst usikker ud. Andre så med uvilje og mistillid på disse tilflyttere, som blev anset for at være fattige og upålidelige, og som man absolut ikke skulle risikere at give kredit. Man frygtede, at de i sidste ende ville komme til at ligge sognet til last. For mange var det svært at forstå, hvordan 50 husmænd skulle kunne klare sig, når skiftende godsejere ikke havde kunnet få til at løbe rundt. Hertil kom, at tilflytterne ville komme til at ændre den politiske sammensætning af sognerådet, hvor flere – til gårdmændenes store misfornøjelse – da også hurtigt fik sæde.²³

Modsætningsforhold illustreres af et ordskifte, hvor en af egnens gårdmænd møder en tilflytter og hånligt

spørger: “Nå, du er vel en af de nye godsejere på Store Restrup?”, hvortil tilflytteren svarer: “Ja, og du er vel søn af en af mine forhenværende hovbønder”.

Foretagsomhed

Den nystiftede *Store Restrup og Omegns Husmandsforening* blev udgangs- og omdrejningspunkt for nybyggerkoloniens mange initiativer.²⁴ Som noget af det første købte man af udstykningsforeningen herregårdsmøllen med det dertil hørende fællesvandværk og oprettede *Store Restrup Andelsmølle og Vandværk*. Her kunne en ansat møller så passe begge dele.

Senere oprettedes *Andelsmejeriet Store Restrup*. Det skete efter en bitter strid mellem husmændene på Store Restrup og gårdmændene i nabobyen Sønderholm, hvor man ikke kunne blive enige om placeringen af et fælles andelsmejeri. Klassemodsætningerne forplantede sig også til intern uenighed blandt husmændene, hvor 12 såkaldte “apostle”, som i modsætning til de fleste nybyggere var venstrefolk og kom fra gårdmandsfamilier, brød sammenholdet. Enden på det hele blev, at “restrupperne” byggede deres eget andelsmejeri, som blev koloniens stolthed og vartegn.

Egen smed fik man tilknyttet, en købmandsbutik ligeså og faktisk også egen skole. For siden koloniens oprettelse havde beboerne gentagne gange forsøgt at få sognerådet til at bygge en kommuneskole ved Store Restrup, fordi kolonien lå således placeret, at børnene var fordelt på tre forskellige skoler. *Store Restrup Fri-skole* blev omsider oprettet efter mange års tovtækkeri. Det skete i samarbejde med lærere på husmandsskolen og med udgangspunkt i en frimenighedskreds, som var endnu et initiativ, der havde fundet fodfæste blandt beboerne på Store Restrup.²⁵

Andelsmejeriet Store Restrup i 1960, koloniens stolthed og vartegn. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

For at fremme husmandsbrugenes driftsform med intensiv husdyr- og planteavl samt ikke mindst havebrug blev der oprettet en lang række faglige foreninger samt indkøbs- og afsætningsforeninger. Desuden var det stedlige dyrskue en årligt tilbagevendende begivenhed.²⁶

Da husmandsforeningen ligeledes havde et kulturelt og socialt sigte, blev der også iværksat forskellige initiativer på disse områder. Det foregik langt hen ad vejen i samarbejde med husmandsskolen. I mangel af eget forsamlingshus benyttede kolonien skolens riddersal fra herre-

Sammenkomst i den gamle riddersal på husmandsskolen i anledning af koloniens 25-års jubilæum. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

gårdstiden til møder og foredrag om faglige og politiske emner, og somme tider med yndede forfattere som Jeppe Aakjær (1866-1930), Johan Skjoldborg (1861-1936) og Martin Andersen Nexø (1869-1954).

Samme sted afholdtes koloniens årlige høstfest, hvor der efter fælles kaffebord og tale af husmandsforeningens

formand var dans i skolens gymnastiksal. Her foregik også husmandsforeningens velbesøgte juletræsfest for børn og voksne. De med stor spænding imødesete diletantforestillinger blev ligeledes opført i gymnastiksalen, der også stod til rådighed for koloniens egne gymnastikhold. Interessen for fodbold førte til oprettelsen af *Store*

Restrup Boldklub, og siden blev alle sportsaktiviteterne samlet i *Store Restrup Idrætsforening*. *Store Restrup Jagtforening* opstod som et lidt afvigende sideskud på stammen af foreningsdannelser.²⁷

Samspil mellem kolonien og husmandsskolen

Som man kan forstå, eksisterede der en høj grad af synergi mellem kolonien og husmandsskolen, som nybyggerne faktisk havde været medvirkende til at finansiere, da den i første omgang blev oprettet som højskole. Det handlede naturligvis ikke blot om, at husmandsskolen var samlingssted for koloniens beboere, men om en gensidig udveksling, som gjorde helheden til et kraftcenter. Således benyttedes koloniens mange mønsterbrug i skolens undervisning og husmændene som undervisere, mens skolens eget landbrug og gartneri fungerede som inspiration den modsatte vej, ligesom lærerne altid gerne stod til rådighed for husmændene.²⁸ Samhørigheden blev desuden understreget af, at skolens mangeårige bestyrelsesformand, Peter Langeland (1881-1954), var en af koloniens fremtrædende husmænd, som de første år desuden var formand for husmandsforeningen.

Fremtrædende personligheder

Kolonien på Store Restrup gjorde sig bemærket ved at mønstre flere markante personligheder. Udover at være formand for husmandsskolen, samt i pionertiden sognerådsmedlem og formand for husmandsforeningen, gjorde Peter Langeland sig især gældende på landsplan som husmandsrepræsentant i en lang række organisationsmæssige sammenhænge. Han var vokset op under fattige kår nær Skørping. Som ung var han på en af de østhimmerlandske bjørnbakske højskoler, der i mod-

sætning til gårdmandsklassens grundtvigske folkehøjskoler, var mere praktisk og kundskabsmæssigt orienteret. Efter et ophold på Kærehave Husmandsskole ved Ringsted blev han ansat som karl hos Johan Skjoldborg, der havde et husmandssted på Dynæs ved Julsø nær Silkeborg. Her kom Peters senere hustru, Marie, også til at tjene, og de havde begge stort udbytte af at møde de mange radikale forfattere, politikere og organisationsfolk, som besøgte Skjoldborg. Opholdet fremmede uden tvivl hans udtalte læselyst og poetiske nerve, og han var i øvrigt initiativtager til, at husmandsbevægelsen senere stillede en æresbolig til rådighed for Skjoldborg i Løgstør. Som yderst respekteret organisationsmand påtog han sig en næsten endeløs række offentlige hverv. Foruden en fremtrædende rolle i husmandsbevægelsen var han blandt andet medlem af *Statens Jordlovsudvalg* og *Nationalbankens repræsentantskab*. Som den socialdemokrat han var, blev han desuden medlem af det landbrugskyndige udvalg, da partiet skulle udarbejde et nyt program.²⁹

Men tilbage til Store Restrup, hvor udstykningen ikke blot havde mødt modstand hos venstregårdmænd, men også fra det gamle politiske Højre og ikke mindst fra det store landbrugs side. Den noget rabiater godsejer Carl Lawaetz (1868-1944), Kalundborg Store Ladegård, plæderede i en avisartikel for, at udstykninger af såvel herregårdsjord som bondejord skulle forbydes og skrev videre:

En Landbefolkning af Husmænd kan nemlig ikke bestaa uden at falde den øvrige Befolkning til Byrde, hvorfor ogsaa hver enkelt Husmandslod, der oprettes, bliver en lille Brøkdæl af den store Skade, man tilføjer Landet og den

enkelte Kommune ved at udstykke Jorden til Husmandsbrug. Og tænk paa Landet, hvorledes det vilde komme til at se ud, oversaaet med Husmandssteder! De store Vidder vil være borte, det smukke Land tildels miste sin Skønhed, og Befolkningen sandsynligvis nedsynke i Armod. [...] Der er i Forvejen tilstrækkelig tæt befolket paa Landet, og en Overbefolkning som i Byerne tiltrænges ikke – derfor bør heller ikke de overflødige Mennesker i Byerne hjælpes ud paa Landet, men derimod ud af Landet.³⁰

Mens andre fordømte Lawaetz' afskedssalut som kynisk og afstumpet, valgte Peter Langeland i et modsvar alene at gå i rette med hans syn på herregårdsudstyknings og husmandsbruget som sådan. Langeland oplyste, at godsejeren på Store Restrup i 1909 selvangav sin skattepligtige indkomst til 3.300 kroner. Ligningsmyndighederne fandt dog, at den rettelig burde sættes til 5.000 kroner. Til sammenligning selvangav de 50 husmænd på Store Restrup i 1918 en samlet indkomst på 87.000 kroner, altså en betragtelig forskel også selvom inflationen i den mellemliggende tid havde medført, at godsejerens indkomst ville have været tre gange større.

Til yderligere sammenligning kan nævnes, at koloniens samlede husdyrhold var på cirka 1.100 dyr samt 2.000 høns, mens husdyrholdet på herregården ti år tidligere var på cirka 670 dyr samt 50 høns.³¹ Før udstykningen levede der godt 50 mennesker på herregården, nu boede der cirka 250 i kolonien, og medregnes beboerne i Restrup Enge, endskønt mange kun blev delvist brødfødt af landbrugsdriften, var den tidligere herregård nu hjemsted for cirka 550 personer.³² Peter Langeland afslutter sit indlæg således:

Skal vi vinde nye Indtægtskilder for Landet, skabe bedre sociale Forhold, saa er Vejen: Jorden ud paa de mange Hænder, først og fremmest Herregaardsjorden. En saa elendig Samfundsøkonomi, som disse er, maa ophøre. Saa meget Jord bør ikke findes paa enkelte Hænder; det koster Landet for meget og fremmer den sociale Elendighed.³³

I forlængelse af denne disput kom Carl Lawaetz til Store Restrup på et todages besøg, og han lagde ikke skjul på, at han var meget imponeret.³⁴ Kort tid efter tog han dog i en pjece til genmæle, men hans indvendinger var mere en principiel modstand mod husmandsbevægelsen, end de gjaldt forholdene på Store Restrup.³⁵

Marie Langeland (1882-1979) gjorde også en forskel. I pionerårene, efter at deres eget husmandssted var blevet bygget, havde hun mere end rigeligt at se til derhjemme både med pasning af bedriften og seks småbørn samt en plejesøn. Alligevel stillede hun ofte op og tog vare på traktementet, når hold på op imod 100 besøgende fra nær og fjern kom til Store Restrup i forbindelse med de traditionsrige husmandsrejser, hvor husmænd og husmandskoner tog rundt og besøgte hinandens bedrifter. Byrderne var naturligvis ikke mindre, når Peter var bortrejst. Ikke desto mindre involverede Marie sig også i udadvendt arbejde. Således påtog hun sig at oprette en lokalkreds for *Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed*. Ligaen blev stiftet, mens Første Verdenskrig rasede, og dens første formand, Jane Addams (1860-1935), fik siden Nobels fredspris.

Ligaens opgave var, med Maries egne ord: *“at samle kvinder af forskellige politiske opfattelser og livssyn og vække deres interesse for internationale spørgsmål og*

Peter og Marie Langeland med børn og en hushjælp. De boede i Elmely, der lå ud til Nibevejen (se kort over Store Restrup og omegn). Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

Marinus og Christiane Langelands mønsterbrug på Østergaard, der lå ud til Nibevejen (se kort over Store Restrup og omegn). I haven ses et langstrakt jordbærbed og talrige mistbænke, i baggrunden en frugtplantage med læhegn samt staldbygninger så store, som var det et gårdmandsbrug. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

mellempøkkelig forståelse og samarbejde. At virke for at afskaffe de politiske, sociale, økonomiske og psykologiske årsager til krig”. Hendes uforfærdede og opvakte væsen kom til udtryk, da hun var med sin mand til et møde i Aarhus: “Der var skoleloven til debat og jeg blev ivrig. Uden at tænke nærmere over følgerne gik jeg op på talerstolen og krævede i stærke vendinger, at vore lærere

fik undervisning i pædagogik, – der var mange mennesker, og der var stort bifald, da jeg forlod talerstolen igen; men Peter var ikke så begejstret”. Alt dette fortæller hun i sine erindringer, som hun skrev i en høj alder.³⁶

Martinus Langeland (1872-1950), Peters bror, gjorde sig ligeledes gældende. Han var med i bestyrelsen for udstykningsforeningen, da den overtog Store Restrup

(se foto af bestyrelsen), og erhvervede selv et af husmandsstederne. Han fortsatte sit arbejde i den lokale husmandsbevægelse, men følte sig begrænset af manglende skolekundskaber. Efterhånden trak han sig og valgte sammen med sin dygtige kone, Christiane Langeland (1878-1920), at koncentrere sig om driften af deres ejendom. I fællesskab fik de skabt et mønsterbrug, som i flere omgange blev præmieret.³⁷

Martinus Langeland var som sin bror både belæst, skrivende og i det hele taget meget kulturelt interesseret. Skjoldborg var ikke overraskende en af hans yndlingsforfattere, som han lovpriste: "*Uden Skjoldborg vilde Husmandens Vej frem gennem Tiden vel være blevet træls at vandre; han sang paa sin egen Maade Livsglæden ind i Husmændenes Liv, og hans Bøger gav Sol over Hverdagens haarde Slid*". Også Martinus Langeland udgav sine erindringer, og de indtager en særstilling i samtidens husmandslitteratur.³⁸

Yderlige tre husmænd i kolonien bør fremhæves for deres indsats i det organisatoriske eller det politiske arbejde. Karl P. Thomsen (1882-1941), som ejede Karlshaab, der lå ud til Nibevejen (se kort over Store Restrup og omegn), var foregangsmand i det lokale hesteavlssarbejde og formand for *De samvirkende jyske Husmændsforeningers Husdyrbrugsudvalg* samt i nogle år desuden formand for *Aalborg Amts sammensluttede Husmændsforeninger*.³⁹ Han holdt også hyldesttalen for Johan Skjoldborg, da restrupperne kom sejlede fra Aalborg for at fejre forfatterens 70-års fødselsdag. Skjoldborg tog imod ved kajen i Løgstør, og da Thomsen havde holdt sin tale fra skibets forstavn, istemte de andre passagerer Skjoldborgsangen *Naar Vinteren rinder i Grøft og i Grav*. Den gamle digter stod derinde på kajen og fældede en tåre.⁴⁰

Anton Simonsen (1887-1944) gjorde sig bemærket som aktiv socialdemokrat både i sognerådet og amtsrådet, og kort før sin død blev han medlem af Folketinget, mens Lars Larsen (1888-1960), som er den tredje, der bør nævnes, var med til at oprette andelsmejeriet på Store Restrup, ligesom han en årrække var radikal sognerådsformand.

Anders Christensen (1884-1967) var ikke blot en ener, men vel også lidt af en enspænder i kolonien.⁴¹ Han kom som de fleste andre fra små kår og havde som Marie og Peter Langeland både været på *Kærehave Husmandsskole* og tjent hos Skjoldborg på Dynæs. Her fandt han sit ideologiske ståsted i mødet med blandt mange andre syndikalist og forfatteren Christian Christensen (1882-1960), som fortæller om sit møde med Skjoldborgs karl: "*Han var dengang en ganske ung Mand, men var allerede da fortrolig baade med Karl Marx' og Henry Georges Lærer. Derimod savnede han Kendskab til Syndikalismen og Anarkismen, og jeg fik ikke Fred*". Og efter en hel uge at have doceret om fremtrædende anarkister og deres stilling til landarbejderne og jordspørgsmålet:

Det var dog Pokker til Bondekarl, tænkte jeg. Han var utrættelig i sin brændende Videbegærlighed. Han erklærede til Slut: "Disse Idéer skal ud af jeres Diskussionsklubber i Byerne, de skal ud at trampe i Pløjejorden, saa alle Spidsfindighederne slides af dem, at de kan blive daglig Kost og Kraft for vi Udmarksfolk ud over Verden. De nationale Riskoste skal rykkes op med Rode og Markskellene skal sløjfes, at Folkenes Vinduer aabnes paa vid Gab for Fællesskabet, dets Arbejde, Tanker og Moral.

Som konsekvens heraf cyklede Anders Christensen til Holland, hvor han tilsluttede sig et David Owen-inspiret landbrugskooperativ. Efter et par år vendte han dog skuffet tilbage til Danmark med den erkendelse, at *“man skal ikke skabe Fælleshjem, men nøjes med Fællesarbejde, mens Hjemmet fremdeles maa blive Personlighedens eller Individualitetens suveræne Herskersæde”*. Derefter indgik han i det nyetablerede fællesskab på Store Restrup (se fotografiet af nybyggede husmandssteder) Her havde han dog gerne set, at man, i stedet for at rive herregårdens ret nye og moderne avlsbygninger ned og oprette 50 selvstændige brug, snarere havde drevet godset i fællesdrift for på den måde at unddrage sig kapitalens tyranni. Han fastholdt til det sidste, at en livsform som husmand betød, at man boede på sin egen arbejdsplads og tjente til sit udkomme ved eget arbejde i bedriften og uden at udnytte andre.

Det var som forfatter, Anders Christensen blev mest kendte i sin samtid. Allerede i 1919 udgav han digtsamlingen *Ved Bålet*. Forinden havde han sendt digtene til Johan Skjoldborg, bedt ham læse dem igennem og *“være skånselsløs og stryge grumt alt, hvad der er sneget sig med af hundede”*. Samlingen blev godt modtaget, og Julius Bomholt (1896-1969) skrev siden, at den *“indeholdt nogle af de stærkeste digte, der er skrevet på dansk”*. I 1930 fulgte *Troldkirken* og endelig i 1959 den tredje digtsamling *Brød i Ørkenen*. Størst opmærksom fik han dog med erindringsbogen *En mand og hans næste* fra 1962, som blev rost til skyerne af både Jacob Paludan (1896-75) og Rudolf Broby-Johansen (1900-1987), som ikke mindst var begejstret for sproget: *“Både den hårde kuling fra vest – Hemingway og alt det der – og den blide brise fra sydøst – Rainer Maria Rilke – spores i tonefaldet; det var jo ikke jysk hvis*

Anders Christensen med sine heste, som han trodsigt holdt fast ved under den tiltagende mekanisering af koloniens landbrug. Han boede i et af husmandsstederne ved Restrup Skov (se kort over Store Restrup og omegn og fotografiet af de nybyggede husmandssteder). Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne.

ikke blæsten hviskede, tudede eller brølte bag hvert ord.” Endelig skrev Anders Christensen sammen med museumsdirektør Peter Riismøller (1905-73) bogen *Bondens Eje*, og kort før sin død udgav han essaysamlingen *Træet*.

Udvikling og afvikling

Husmandskolonien kom helskindet igennem krisen i 30'erne og ligeså gennem krigsårene. I 1947 beskrives kolonien således:

Spredt over den tidligere Herregaards Marker ligger der velholdte Husmandshjem saa langt Øjet rækker, omgivet af veldyrkede og frugtbare Marker, der kranse af levende Hegn. Rødt og sortbroget Kvæg, der ikke ser ud til at have savnet Foder i Vinter, græsser paa Markerne sammen med de prægtige smaa gule norske Heste. [...] Det er arbejdsomme, trofaste og medgørlige Dyr. Traktoren vil faa svært ved at konkurrere dem ud.⁴²

Som følge af landbrugets tiltagende mekanisering blev de fortræffelige norske fjordheste alligevel fortrængt af traktoren med alt, hvad deraf fulgte. I begyndelsen af 1960'erne sluttede mange af koloniens husmænd sig

sammen i *St. Restrup Fællesmekanisering* og indkøbte ikke blot traktor, men også mejetærsker og andre påkrævede landbrugsmaskiner, således at man i fællesskab og med stor succes nærmest kunne drive de tilsluttede ejendomme som en stor landbrugsbedrift.⁴³

Det var dog en stakket frist, for strukturændringer i dansk landbrug med yderligere mekanisering, industrialiseret fødevarerproduktion og deraf følgende sammenlægning til store landbrugsbedrifter betød, at husmandsbrugene ikke længere havde nogen fremtid.

Derfor havde husmandsskolen på Store Restrup også udspillet sin rolle. Den blev omdannet til højskole af mere almen karakter og blev senere en såkaldt "rød højskole", der endte med at gå konkurs. Men det er en helt anden historie.⁴⁴

Noter:

- 1 David Grønabæk og Sven Thorsen takkes for kyndig og kritisk gennemlæsning af manuskriptet til den foreliggende artikel. John Louis Ejdrup, Lokalhistorisk Forening for Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne, takkes for stor hjælpsomhed med tilvejebringelse af fotografier.
- 2 Ravnholt 1923; Kolding 1942; A. Stoffersen 1985; Jensen 2012.
- 3 Kolding 1942, s. 28ff.
- 4 Jensen 2012, s. 22.
- 5 "Store Restrup solgt", i: *Aalborg Amtstidende*, 10. sep. 1897.
- 6 Kolding 1942, s. 53.
- 7 "Store Restrup solgt", i: *Aalborg Amtstidende*, 21. oktober 1899; "Husmændene paa St. Restrup", i: *Aalborg Stiftstidende*, 19. juni 1899; "I St. Restrup Enge", i: *Aalborg Stiftstidende*, 19. juli 1899.
- 8 "St. Restrup som Husmandsbrug", i: *Aalborg Amtstidende*, 25. juni 1898.
- 9 "Restrup Enge", i: *Aalborg Stiftstidende*, 18. oktober 1900.
- 10 Folketælling for Sønderholm sogn 1905 og 1911. Om husmandslivet de første år, se endvidere Baltzen 1992, s. 25 og S. Stoffersen 1993, s. 19ff. Om Anders og Mette Kathrine Pettersson på fotografiet foran husmandsstedet, se S. Stoffersen 1980, s. 79f og Bender 2017, s. 13.
- 11 "Ved Sogneraadsmødet", i: *Aalborg Stiftstidende*, 30. aug. 1905.
- 12 S. Stoffersen 1993, s. 19ff.; Om den efterfølgende tid, se David- sen 2010, s. 23ff.
- 13 Garver Carl Klitgaard (1855-1924), Nørre Sundby, var med i konsortiet og stod for husmandsudstyknin- gen samt administrationen af herregården, mens den var i konsortiets besiddelse. Han var fremsynet og foretagsom, altid involveret i handel med jord og fast ejendom.
- 14 Lærer Anton Christensen (1860-1930), Nørre Tranders, som medvirkede ved planens udførelse, var varm fortaler for

- husmandssagen, og udgav blandt andet bogen *Husmanden og det egentlige Husmandsbrug*. Han var tilknyttet Aalborg Amtsavis som landbrugsfaglig medarbejder, jf. Lassen 1942, s. 3ff. Avisen var ejet af Vilhelm Lassen (1861-1908), der som finansminister fik gennemført oprettelsen af en statslånefond til udstykning af større landejendomme, som fik uvurderlig betydning for husmændenes udstykningsforeninger, jf. Skrubbeltrang 1954, bd. I, s. 291.
- 15 Lov om Tilvejebringelse af Jordlodder for Landarbejdere [Statshusmandsloven] af 1899 kom tilsyneladende ikke til at spille en nævneværdig rolle i forbindelse med oprettelse af kolonien på Restrup Enge, se eksempelvis “De 25 nye Husmandshjem i Aalborg Amt”, i: *Aalborg Amtsavis*, 17. feb. 1902 og “Statshusmænd”, i: *Aalborg Amtsavis*, 6. nov. 1906.
- 16 Skrubbeltrang 1954, bd. I, s. 240ff; *Rigsdagstidende*, Forhandlinger paa Landstinget 1898-99, 1899, spalte 1216.
- 17 Skrubbeltrang 1954, bd. I, s. 290ff.
- 18 Ravnholt 1923, s. 15f; A. Stoffersen 1985, s. 106.
- 19 Christian Visse var skolelærer i Frejlev. Foruden bestyrelsesmedlem i udstykningsforeningen var han en periode formand for den lokale husmandsforening og for *Nordvesthimmerlands Husmandskreds*, jf. E. Christensen 1941, s. 67. Han fik stor betydning som forkæmper for den smukke og nyttige husmandshave, og skrev flere bøger herom, hvoraf den ene blev trykt i mere end 25.000 eksemplarer, jf. A. Christensen 1913, s. 227ff; Vestergaard 1985, s. 11ff.
- 20 Historien om, hvordan det gik for sig, da husmændene købte Store Restrup, er ikke blevet ringere med tiden, men Ravnholdts verificerede beretning fra 1923, s. 15ff må anses for den mest autentiske.
- 21 Om dette og det følgende om udstykningens mål og midler, se Ravnholt 1923, s. 20ff; A. Stoffersen 1985, s. 106ff.
- 22 Om modtagelsen i lokalområdet, se Ravnholt 1923, s. 25f; Kolding 1942, s. 67f.
- 23 A. Stoffersen 1985, s. 124f.
- 24 Om husmandsforeningen og de øvrige initiativer, se A. Stoffersen 1985, s. 119ff.
- 25 A. Stoffersen 1985, s. 128ff.
- 26 A. Stoffersen 1985, s. 120, 126f; Jensen 2012, s. 50ff, 223.
- 27 A. Stoffersen 1985, s. 125; S. Stoffersen 1987, s. 20ff; Jensen 2012, s. 82ff.
- 28 A. Stoffersen 1985, s. 112ff, 125f.
- 29 Martinus Langeland 1949, s. 237f; Marie Langeland 1971, s. 44f, 57f; Skrubbeltrang 1954, bd. II, s. 249.
- 30 “Len og Stamhuse”, i: *Berlingske Tidende*, 2. nov. 1920.
- 31 Oplysningerne i Kolding 1942, s. 70 er blevet korrigeret af data i la Cour 1908, s. 621f.
- 32 Oplysningerne i Kolding 1942, s. 70 er blevet korrigeret af data i Folketælling for Sønderholm sogn 1921.
- 33 “Udstykning af Herregaarde”, i: *Berlingske Tidende*, 16. nov. 1920.
- 34 “Godsejer Lawaetz besøger Restrup-Nybyggerne”, i: *Skive Folkeblad*, 7. december 1920; “Hr. Lawaetz og Husmændene”, i: *Holbæk Amts Venstreblad*, 8. december 1920.
- 35 Lawaetz 1920.
- 36 Marie Langeland 1971, s. 38ff, 49, 53f, 56ff.
- 37 Knudsen 1941, s. 75f.
- 38 Martinus Langeland 1949.
- 39 P. Langeland 1941, s. 7f; Knudsen 1941, s. 19; A. Stoffersen 1985, s. 121.
- 40 “Et eventyr ved Limfjorden”, i: *Politiken*, 26. september 1937.
- 41 Det følgende om Anders Christensen bygger hovedsageligt på Thing 1996, s. 143ff med henvisninger.
- 42 “Husmands-Paradiset i Himmerland”, i: *Ny Tid*, 8. juni 1947.
- 43 Jensen 2012, s. 113ff.
- 44 Jensen 2012, s. 133ff.

Litteratur:

- Baltsen, Arne: "Tiden på Restrup Enge fra 1898 til 1933 og Frejlev 1933-45", i: *Bjerg-Posten 17, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 1993, s. 25-27.
- Bender, Henning: "Den oversøiske udvandring fra Frejlev, Nørholm og Sønderholm sogne og lidt om indvandringen", i: *Bjerg-Posten 41, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 2017, s. 10-12.
- Christensen, Anton: "Lærerne og Landbruget", i: Carl Poulsen & W.Th. Benthin (red.): *Lærerne og samfundet. Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder. Jubilæumsskrift 1814-1914*, bd. 1, s. 201-233, København 1913.
- Christensen, Ejnar: "Nordvesthimmerlands Husmandskreds", i: N.P. Nielsen (red.): *Aalborg Amts sammensluttede Husmandsforeninger. Jubilæumsskrift*, s. 67-69, Aalborg 1941.
- Davidsen, Frede: "Livet på Restrup Enge fra 1937-1955", i: *Bjerg-Posten 34, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 2010, s. 23-27.
- Jensen, Gunnar: *St. Restrup 1912-2012. Fra herregårdsmark til lokalsamfund*, Nibe 2012.
- Knudsen, Aage: "Det faglige Arbejde", i: N.P. Nielsen (red.): *Aalborg Amts sammensluttede Husmandsforeninger. Jubilæumsskrift*, s. 13-23, Aalborg 1941.
- Kolding, K.: *Store Restrup. Historisk Skildring*. Aalborg 1942.
- la Cour, J.C.B.: *Danske Gaarde*, bd. 2, s. 621-622, Aarhus 1908.
- Langeland, Marie: *Marie og Peter Langeland*, Aalborg 1971.
- Langeland, Marinus: *Ad sandede Veje. En gammel Hedebondes Liv og Virke*, København 1949.
- Langeland, P.: "Aalborg Amts sammensluttede Husmandsforeninger gennem 25 Aar", i: N.P. Nielsen (red.): *Aalborg Amts sammensluttede Husmandsforeninger. Jubilæumsskrift*, s. 5-12, Aalborg 1941.
- Lassen, Tyge: "A.C. til Minde", i: A. Christensen, Sdr. Tranders. *En Foregangsmand for Kartoffelavl i Danmark*, s. 3-10, Aalborg 1942.
- Lawaetz, Carl: *Husmandsbevægelsen eller Kejserens nye Klæder*, Kalundborg 1920.
- Madsen, Viggo: "Elitebrug i Aalborg Amt", i: N.P. Nielsen (red.): *Aalborg Amts sammensluttede Husmandsforeninger. Jubilæumsskrift*, s. 74-76, Aalborg 1941.
- Ravnholt, K. 1923: *St. Restrups Historie*, Aalborg 1923.
- Rigsdagstidende*: "Forhandlinger paa Landstinget 1898-99", København 1899.
- Skrubbeltrang, Fridlev: *Den danske husmand. Husmænd og husmandsbevægelse gennem tiderne*, bd. I-II, København 1954.
- Stoffersen, Anette: "Store Restrup, en gennemorganiseret husmandskoloni ca. 1912-1932 – dens lokale og samfundsmæssige forudsætninger", i: *Bol og By, Landbohistorisk Tidsskrift*, Vol. 1, No. 2, 1985, s. 102-143.
- Stoffersen, Svend: "Akkordarbejde på St. Restrup i 1879", i: *Bjerg-Posten 4, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 1980, s. 79-80.
- Stoffersen, Svend: "St. Restrup før og nu", i: *Bjerg-Posten 11, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 1987, s. 20-24.
- Stoffersen, Svend: "Husmændene på Restrup Enge", i: *Bjerg-Posten 17, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 1993, s. 19-22.
- Thing, M.: *Portrætter af 10 kommunister*, København 1996.
- Vestergaard, Anders: "Chr. Visse", i: *Bjerg-Posten 9, Medlemsblad for Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Sønderholm og Nørholm sogne*, 1985, s. 11-17.